

DİYARBAKIR / SALAT TEPE ORTA TUNÇ ÇAĞI İNSANLARI: ANTROPOLOJİK BİR İNCELEME

*Okşan BAŞOĞLU¹
Ahmet Cem ERKMAN²*

Atıf/©: Başoğlu, Okşan; Erkman, Ahmet Cem, (2015). Diyarbakır/Salat Tepe Orta Tunç Çağı insanları: Antropolojik Bir İnceleme, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 1, Haziran 2015, ss. 25-38

Özet: Ilısu Barajı gölalanı altında kalan Diyarbakır/Salat Tepe kurtarma kazılarında ele geçen 12 adet iskeletin paleopatolojik, paleodemografik, morfolojik ve non-metrik açıdan incelemesi yapılmıştır. Analiz sonucunda Orta Tunç Çağına tarihlendirilen Salat Tepe insanların tarıma dayalı küçük sosyo-ekonomik bir yapıya sahip oldukları ve zor hayat koşulları içinde mütevazı bir yaşam sürdürdükleri elde edilen arkeolojik ve antropolojik bulgulardan anlaşılmaktadır. İleri bir tarım toplumundan ziyade küçük ve yerel tarımcılıkla uğraşan Diyarbakır/ Salat Tepe insanları dönemin eski Anadolu toplumlarının genel karakteristiğini yansıtmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Orta Tunç Çağı, Antropoloji, Paleodemografi, Paleopatoloji, Boy Uzunluğu.

Makale Geliş Tarihi: 13.03.2015/ Makale Kabul Tarihi: 16. 04. 2015

1 Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: oksanbasoglu@gmail.com.

2 Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, e-posta: cemerkm@hotmai.com.

The Middle Bronze Age Of Diyarbakır/Salat Tepe People: An Anthropological Review

Citation/©: Başoğlu, Okşan; Erkman, Ahmet Cem, (2015). *The Middle Bronze Age Of Diyarbakır/Salat Tepe People: An Anthropological Review*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 8, Issue 1, June 2015, pp. 25-38

Abstract: *During the rescue excavations at Salat Tepe site in Diyarbakır , which is currently under the lake of Ilisu dam region, 21 skeletons were unearthed; the paelopathological, paleodemographical, morphological and non-metrical aspects of the seskeletons were analyzed. The results of the archaeological and anthropological findings indicate that the inhabitants of Salat Tepe during the Middle Bronze Age period based their socio-economic structure on agriculture with a modes tlifestyle. The population of Salat Tepe reflects the general characteristics of ancient Anatolian communitie swith a rather small farming community depending on local farmin.*

Keywords: *The Middle Bronze Age, Anthropology, Paleodemography, Paleopathology, Height Estimations.*

I. GİRİŞ

Farklı zaman dilimlerinde ve farklı coğrafik bölgelerde yaşamış eski Anadolu toplumlarına ait iskelet kalıntılarının incelenmesiyle bu toplumlar hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Çeşitli dönemlerde yaşamış toplumların demografik ve morfolojik yapıları, bazı hastalıkların kemiklerde bıraktığı izlerden yola çıkarak sağlık durumları, beslenme pratikleri, yaşam tarzları, kültürel alışkanlıkları, non-metrik karakterlere bakılarak biyolojik ve genetik yakınlık-uzaklık gibi konular hakkında daha detaylı bilgi sahibi olunabilmektedir. Eski Anadolu toplumlarıyla ilgili son yıllarda artan paleoantropolojik çalışmalar tarih boyunca Anadolu'da yaşamış insanların beslenme ve yaşam tarzları, ekolojik ortamları, karşılaştıkları hastalıklar ve demografik yapıları, kültürel alışkanlıkları gibi konular hakkında daha fazla bilgi edinilmesine olanak vermiştir. Az sayıda iskelet materyalinin ele geçtiği ve dolayısıyla da insanları hakkında daha az bilgi elde edilen bir dönem olan Tunç Çağı ve bu döneme tarihlendirilen Salat Tepe insanların antropolojik özelliklerinin ortaya konulması bu açıdan oldukça önemlidir.

II. MATERYAL

Diyarbakır ili, Bismil ilçesi sınırları içerisinde yer alan Salat Tepe, Salat Çayının kuzey terası üzerine kurulmuş önemli bir yerleşim alanıdır. Bu çalışmaya konu olan

insan iskeletleri, Salat Tepe’de Ilısu Barajı göl alanı altında kalan kültür varlıklarının korunması projesi kapsamında 2011 ve 2012 yılı kurtarma kazılarında ele geçmiştir. Kazılar, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığı ve Kocaeli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. A. Tuba Ökse’nin bilimsel başkanlığı altında yürütülmektedir. Çalışmayı, Salat Tepe Orta Tunç Çağı tabakalarından açığa çıkarılmış 7 mezardan ele geçen toplam 12 birey üzerinde yapılan paleoantropolojik analizler oluşturmaktadır. Yapılan yüzey araştırmalarında bulunan seramiklere göre höyüğün, Erken Kalkolitik’den Helenistik Dönem sonlarına kadar iskan edildiği ortaya çıkmaktadır. M.S. 7. yüzyıldan itibaren yerleşme olmayıp tepenin mezarlık olarak kullanılmış olduğu belirtilmektedir. Orta Tunç Çağı’na tarihlenen mezar ve gömülerde, ölü gömme adetleri açısından bir bütünlük vermemektedir (Ökse 2005; 2009; 2012a; 2012b; 2014).

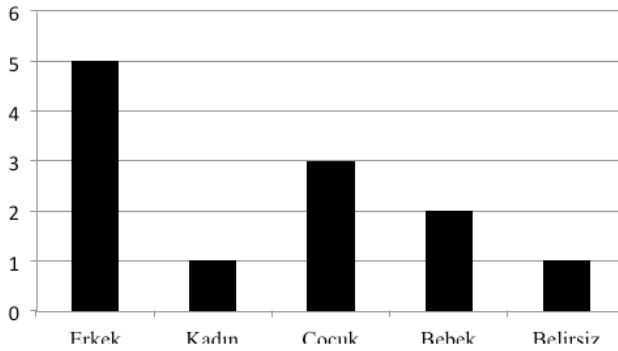
III. METOT

Kemikler laboratuvar ortamında temizlenmiş ve onarılmıştır. İskeletlerin cinsiyetleri, kemiklerin gösterdiği anatomik ayrıntılardan yararlanılarak makroskobik analizlerle belirlenmiştir. Bebek, çocuk yaşlarının belirlenmesinde dişlerin gelişim kronolojileri (Buikstra ve Ubelaker 1994) ve epifizlerin kaynaşma dereceleri (White ve Folkens 1991) kullanılmıştır. Erişkinlerde ise kafatası dikişlerinin kapanma dereceleri (Olivier 1969), kaburgaların sternal uçları (İşcan v.d.1984; 1985), pelvis kemiğinde görülen makroskobik değişim süreci (Krogman ve İşcan 1986; Buikstra ve Ubelaker 1994; White ve Folkens 1991) ve kompleks yaşlandırma metotlarından (WEA 1980) yararlanılmıştır. Boy tahminleri uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına göre yapılmıştır (Pearson 1899; Trotter ve Gleser 1952). Paleopatolojik bulgularda Buikstra - Ubelaker ve Ortner tarafından önerilen kriterler esas alınmıştır (Buikstra ve Ubelaker 1994; Ortner 2003). Varyasyon analizleri ise Berry - Berry ve Brothwell’e göre değerlendirilmiştir (Berry ve Berry 1967; Brothwell 1972). Ağız ve diş sağlığının belirlenmesinde topluluğu oluşturan bireylerin sürekli dişleri çürük, aşınma, abse, hypoplasia ve varyasyon açısından incelenmiştir (Hillson 1990). Aşınma derecelerinin belirlenmesinde ise Brothwell ve Boulville’nin dişlere uygulanan şemalarından yararlanılmıştır (Brothwell 1972; Boulville v.d.1983).

IV. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

A. Paleodemografik Yapı

Birey sayısı az olmakla birlikte ait olduğu dönem hakkında fikir vermesi açısından Orta Tunç Çağı tabakalarına ait 7 mezardan ele geçen 12 birey paleodemografik açıdan değerlendirilmiştir. Bu bireylerin 5 tanesi erkek, 1’i kadın, 3’ü çocuk, 2’i bebek ve 1 tanesi belirsiz olarak tespit edilmiştir (grafik 1). Erişkinlerin cinsiyete göre yaş dağılımları tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre bireylerin % 42,85’nin genç erişkin, % 57,15’nin orta erişkin yaş gruplarında yer aldığı görülmüştür. Bebek ve çocukların yaş tayini sonuçları tablo 2’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Salat Tepe Orta Tunc Çağı İskeletlerinin Cinsiyet Dağılımı.**Tablo 1:** Erişkin İskeletlerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Yaş Grupları	Kadın	%	Erkek	%	Cinsiyeti Bilinmeyen	%	Toplam	%
Genç Erişkin (18-25)	1	33.33	2	66.66	-		3	42.85
Orta Erişkin (25-45)	-	-	3	75.00	1	25.00	4	57.15
TOPLAM	1		5		1		7	100

Tablo 2: Bebek ve Çocukların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.

Bebekler	Çocuklar
1. Birey: 9 aylık (fetüs)	1. Birey: 4-5 yaş
2. Birey: 6 ay (± 3 ay, doğum sonrası)	2. Birey: 4-5 yaş
	3. Birey: 6-7 yaş

Paleodemografik veriler bize salat Tepe yetişkin bireylerinin genç yaşta yaşamlarını yitirmiş olduklarını göstermektedir. 20-35 yaş arasının eski toplumlarda özellikle erkekler için riskli bir dönem olduğu paleoantropolojik çalışmalardan bilinmektedir. Patolojik veriler Salat Tepe erkeklerinin zor bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir. Bebekler ise bir yaşını doldurmadan yaşamlarını yitirmişlerdir. Bebek ve çocuk ölümleri toplumların gelişmişlik durumlarının, çevre koşullarının, sağlık ve beslenme şekillerinin bir göstergesi olarak görülmektedir (Erdal 2000a). Prehistorik toplumlarda 10 yetişkine karşılık 5 ila 8 çocuk ölümünü gerçekleştirdiği literatürden bilinmektedir (Acsadi ve Nemeskeri 1970). Söz konusu ölümler üzerinde biyolojik çevre (virüs, bakteri, parazit), fiziki çevre (hijyen, yeterli beslenme, yaşam koşulları), sosyal çevre (kültürel uygulamalar, anne sağlığı, ekonomik yapı) ve çocuğa ait özellikler olmak üzere dört faktör etkili olmaktadır

(Özcebe 2006). Tüm eski Anadolu toplumlarının genel özelliği olan bu yüksek oranlar yetersiz ve kötü beslenme, sağlık koşulların iyi olmaması, enfeksiyonel hastalıkların etkili olmasıyla açıklanabilir. Ancak birey sayısının az oluşu Salat Tepe halkının demografik yapısının daha net bir şekilde ortaya konmasını güçleştirmektedir.

B. Morfolojik Yapı

Bireylerin morfolojik yapılarının belirlenmesinde önemli göstergelerden birisi olan boy uzunluğu uzun kemiklerin maksimum uzunluklarına göre Salat Tepe insanların morfolojik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu amaç doğrultusunda elimizde sağlam olarak bulunan 4 erkek bireyden boy uzunluğu (tablo 3) hesaplanmıştır. Pearson formülüyle hesaplanan boy uzunlukları Martin'in boy sınıflamasına göre orta altı kategorisine, Trotter ve Glesser formülüyle hesaplanan boy uzunluğu ise orta üstü kategorisine girmektedir (tablo 4).

Tablo 3. Orta Tunç Çağı Erkek Bireylerin Boy Uzunlukları.

İskelet No	Pearson Formülü	Trotter ve Glesser Formülü
L-11/0118/i/01 M1	162,2 cm	169.4 cm
K-13/0213/i/04 M37	160,7 cm	169.4 cm
M13/0268/i/09	156,4 cm	158.3 cm
M 13/0268/i/08	163,8 cm	167.4 cm

Tablo 4: R. Martin ve K. Saller'in Boy Sınıflaması (Güleç 1989).

	Erkekler (cm.)	Kadınlar (cm.)
Cüce	130'dan az	
Çok küçük	130 - 149.9	121 - 139.9
Küçük	150 - 159.9	140 - 148.9
Orta-altı	160 - 163.9	149 - 152.9
Orta	164 - 166.9	153 - 155.9
Orta-üstü	167 - 169.9	156 - 159.9
Büyük	170 - 179.9	159 - 167.9
Cok-büyük	180 - 199.9	168 - 186.9
Dev	200 üzeri	187 üzeri

C. Kafatası ve Vücut Patolojisi

M13/0268/i/08 ve M13/0268/i/09 numaralı erkek bireylerde, L11/0140/i/01 M70 ve L12/0275/02 M70 numaralı bebek kafataslarında tespit edilen lezyonların oluşumu, kafatası ile sınırlı kalması ve hafif düzeyde seyretmesinden dolayı demir eksikliği sonucu edinilen anemiye bağlanabilir (fotoğraf 1). Kalıtsal olmayan aneminin en önemli nedenlerinden biri demir eksikliğidir. Bu bireylerde beslenme yetersizliğine bağlı anemiden söz edilebilir. Kafatasında gelişen, porotichyperostosis ve cribraorbitalia olarak bilinen lezyonlar aneminin ayırt edici özellikleri olarak bilinmektedir. Porotichyperostosis ve

cribraorbitalia varlığı eski insan topluluklarının beslenme durumları hakkındaki önemli göstergelerden biridir. Bu lezyonun oluşumu beslenme bozuklukları, bazı enfeksiyon ve metabolik hastalıklar sonucu edinilen anemiye bağlanmıştır (Stuart ve Macadam 1992; Ortner 2003).

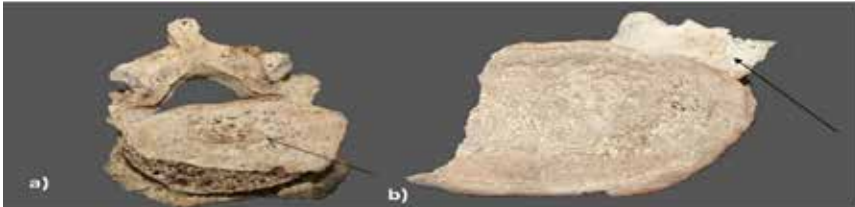
Fotoğraf 1:a) Göz çukurunda cribraorbitalia **b)** Kafatasında porotichyperostosis

M13/0268/i/08 numaralı erkek bireyin ayak parmak kemiklerinde, M13/0268/i/09 numaralı erkek bireyin sol femurunun distal ucunda, sağ ve sol tibiaların proximal uçlarında, sol fibulanın proximal ucunda ve ayak parmak kemiklerinde osteoartrit görülmüştür (fotoğraf 2). Osteofit, osteoartrit ve schmorlnodülü günlük yaşamdaki fiziksel stres ya da enfeksiyonel rahatsızlıklar sonucunda oluşan eklem rahatsızlıklarıdır. Osteofit, günümüzde daha çok yaşlılarda görülen ve genellikle omurlarda dışarı doğru ekstra kemik büyümeleridir. Schmorlnodülü vertebra disklerinin üst ve alt yüzeylerinin fıtıklaşması olarak tanımlanır. Osteoartrit eklem yüzeylerinin bozulması şeklinde ortaya çıkar.

Fotoğraf 2:a) Ayak parmak kemiğinde osteoartrit **b)** Femurda osteoartrit.

M13/0268/i/08 ve M13/0268/i/09 bireyin yanında L11/0118/i/01 M1 numaralı erkek bireyin ve K13/0213/i/04 M37 numaralı mezardan çıkan kadın bireyin bel omurlarında schmorl nodülü ve osteofit belirlenmiştir (fotoğraf 3).

Fotoğraf 3:a) Vertebrada Schmorlnodülü **b)** Osteofit

Ayrıca L11/0118/i/01 M1 numaralı erkek bireyin thoracal vertebralarında deformasyon mevcuttur. Hemen hemen tüm yetişkin bireyler bu patolojileri göstermektedir. Bu bireyler genç olduklarından bu oluşumlar; ağır fiziksel aktivite ve yaşam koşullarına bağlanabilir. Günlük aktivitelerinde ağırlık ve güce bağlı işler yaptığının bir göstergesi olabilir (Özbek 2007b; Ortner ve Putschar 1985).

D.Diş ve Çene Patolojisi

Eski dönemlerde yaşamış topluluklara ait diş ve çenelerin paleopatolojik açıdan incelenmesi o toplumun yaşam biçimleri, beslenme alışkanlıkları, ağız ve diş sağlıkları, besin hazırlama şekilleri gibi birçok konuda bilgi vermektedir (Özbek 2007b). Bunların yanı sıra bireylerin doğum öncesinden ölümlerine kadar yaşamlarında karşılaştıkları fizyolojik stresleri de yansıtan bilgiler ortaya koyar. Salat Tepe Orta Tunç Çağı bireylerinden elde edilen toplam 112 daimi diş bu açıdan incelendiğinde çürük, diş taşı, hypoplasia ve aşınma gibi patolojik olgularının varlığı belirlenmiştir (tablo 5), (fotoğraf 4). Bu dişlerden 8 tanesinde çürük, 6 dişte hypoplasia, 10 dişte diş taşı oluşumu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra 4 dişin postmortem ve 1 dişin antemortem kayıp olduğu tespit edilmiştir. 19 dişte 1. derecede aşınma, 4 dişte 2. derecede aşınma, 18 dişte 3. derecede aşınma ve 36 dişte 4 ve 4+ derecelerde aşınma olduğu saptanmıştır.

Tablo 5: Diş Patolojileri ve Varyasyonlar.

Patoloji ve Varyasyon	n	%
Çürük	8	7. 14%
Aşınma	77	68. 75%
Hypoplasia	6	5. 35%
Diş Taşı	10	8. 92%
Birleşik ve kıvrık kök	7	6. 25%
Kürek Biçimli Diş	4	3. 57%

Salattepe insanların ağız ve diş sağlığı açısından gösterdiği patolojik olgular diğer eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmıştır (tablo 6).

Tablo 6: Eski Anadolu Topuluklarının Diş Patolojilerinin Karşılaştırılması.

Topluluk	Dönem	Araştırmacı	Çürük	Diştaşı	Hypoplasia
Karataş	E. Tunç	Angel (1970)	5. 6	_	6.00
Resuloğlu	E. Tunç	Atamtürkve Duyar (2010)	3. 74	79. 77	57. 23
Hayazhöyük	E. Tunç	Özbek (1984)	3.93	_	_
Küçükhöyük	E. Tunç	Açıkkol (2000)	2. 92	1. 58	13. 79
Salur	E. Tunç	Yiğit ve diğ. (2010)	2. 80	25. 00	22. 92
Aşağısalat	G . U r u k - E.Tunç	Başoğlu ve diğ. (2013)	9.00	_	_
Panaztepe	O. Tunç	Güleç ve Duyar (1998)	3.01	20. 89	31. 51
Salat Tepe	O. Tunç	Bu araştırma	7. 14	8. 92	5. 35

Diş aşınmasında en büyük etken beslenme ve besin hazırlama teknikleridir. Bunun yanı sıra dişi bir alet olarak kullanma gibi kültürel alışkanlıklar da diş aşınmasına yol açmaktadır. Salat Tepe toplumunda tüm daimi dişler aşınmadan etkilenmiştir. En fazla aşınan diş grupları premolar ve molar dişlerdir. Premolar ve molar diş gruplarının diğer diş gruplarına göre daha fazla sayıda ele geçmiş olması, aşınma değerinin yüksek oranda bulunmasını etkilemiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Aşınan daimi dişler Boulville ve arkadaşlarının aşınma ölçeğine göre derecelendirildiğinde en fazla rastlanan aşınma 3 ve 4 derece düzeyindedir (Boulville v.d. 1983). Sonuçlar yakın dönemlerde yaşamış diğer Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmış ve benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır (tablo 7). Yapılan araştırmalar bize sunduğu sonuçlara göre Tunç Çağı Anadolu toplumlarının hemen hemen hepsinde 3 ve 4 derece düzeyde diş aşınması mevcuttur. Aşınmanın ileri düzeyde olması, bireylerin rafine edilmemiş yiyeceklerle beslenmiş olduğunun göstergesi olabilir (Erdal 2000b).

Tablo 7: Eski Anadolu Topluluklarının Diş Aşınma Dereceleri

Topluluk	Dönem	Araştırmacı	Aşınma Dereceleri
Küçükhöyük	Erken Tunç	Açıkkol (2000)	3 ve 4
Hayazhöyük	Erken Tunç	Özbek (1984)	1 ve 2
Salur	Erken Tunç	Yiğit ve diğ. (2010)	4
Resuloğlu	Erken Tunç	Atamtürk ve Duyar (2010)	3 ve 4
Aşağı Salat	Geç Uruk-ETÇ	Başoğlu ve diğ. (2013)	4+
Panaztepe	Orta Tunç	Güleç ve Duyar (1998)	Orta ve İleri
Çavlum	Orta Tunç	Sevim ve diğ. (2004)	4
Ağzören	Orta Tunç	Yılmaz ve diğ. (2003)	4
Salat Tepe	Orta Tunç	Bu araştırma	3 ve 4
Hakkari	Erken Demir	Gözlük ve diğ. (2003)	4
Karagündüz	Erken Demir	Erkman ve diğ. (2008)	4
Altın-tepe	Urartu	Yiğit ve diğ. (2005)	2 ve 3

Eski insan toplulukları diş çürüğü açısından incelendiğinde, diş çürüğünün Neolitik öncesi topluluklarda çok az rastlandığı, tarıma geçişle birlikte hafif bir artış gösterdiğini, yoğun tarıma geçişle birlikte ise artışın hız kazandığı literatürden bilinmektedir (Özbek 2007b, Erdal 2000b). Yoğun tarım toplumuna geçişle birlikte şeker ve karbonhidrat kullanımının beslenme sistemine girmesi, diş çürüğünün artmasına neden olmuştur. Salat Tepe insanların diş çürük oluşumu oranı yaklaşık % 7'dir (tablo 6, fotoğraf 4a). Beslenme koşulları, genetik yapı, çevre ve günlük aktiviteye bağlı olarak yapılan işler gibi faktörler diş çürüğünün oluşmasında etkilidir (Hilson 1990). Kimi araştırmacılara göre; dişlerde ileri derecede aşınmanın olduğu topluluklarda diş çürüğü oranının düşük olduğunu ileri sürmektedir (Maat ve Van der Velde 1987). Salat Tepe bireylerinin odontolojik

analizi de bu görüşü desteklemektedir. Bunların yanı sıra, kesici ve köpek dişlerinde % 9 oranında diş taşı belirlenmiştir (fotoğraf 4b). Diş taşı eski Anadolu insanların hemen hemen hepsinde görülen bir patolojik olgudur. Neolitik Dönemden itibaren tarıma geçen toplumların diyetlerine öğütülüp un haline getirilen nişastalı besinleri dahil etmeye başlamalarıyla diş taşı oluşumu artmıştır (Özbek 2007a).

Fotoğraf 4:a) Çürük **b)**Diş taşı **c)** Hypoplasia örneği

Diş minesinde oluşan kusurlar şeklinde tanımlanan hypoplasia minenin kendini yenileyememesinden dolayı hayat boyu kalıcı olmaktadır. Dişin mine tabakasındaki renk değişimi, çizgi ve küçük kusurlar şeklinde kendini gösteren hypoplasia (fotoğraf 4c) verileri bireyin anne karnındaki gelişim sürecinden itibaren maruz kaldığı fizyolojik streslerin en iyi göstergeleri sayılmaktadır (Buisstra ve Ubelaker 1994). Hypoplasia'ye neden olan etkenler arasında kronik beslenme yetersizliği, bazı metabolizma bozuklukları, yüksek ateşli bazı çocuk hastalıkları, bağırsak enfeksiyonları, travmalar, A ve D vitamini eksikliği ve genetik faktörler gösterilmektedir (Hilson 1990, Özbek 2007a). Tarih öncesi dönemden itibaren gözlenen hypoplasia Salat Tepe bireylerinde % 5 frekansındadır ve bu bireyler hypoplasia'ye neden olan etkenlerden en az bir ya da bir kaçına maruz kalmış olabilir. Dişlerin geneline baktığımızda lezyonun en çok kesici ve köpek dişlerini etkilediği görülmüştür.

E. Ölçülemeyen (Non-Metrik) Özelliklerin Değerlendirilmesi

Ölçülemeyen karakterler, iskelet çalışmalarında toplumların biyolojik açıdan yakınlığı veya farklılığını ortaya koymada önemli veri kaynaklarıdır. İnsan iskeleti üzerinde bulunan ve metrik olarak ifade edilemeyen bazı genetik karakterler mevcuttur. Varyasyon olarak adlandırılan bu karakterlerin genlerle kalıtsal olarak taşındığına inanılmaktadır (Berry ve Berry 1967; Çırak v.d 2014). Populasyon düzeyinde yapılacak varyasyon analizleri toplumların birbirlerine yakınlık derecelerini ya da başka bir deyişle biyolojik uzaklıklarını ortaya koyabilmektedir. Bazı varyasyonların bazı toplumlarda daha sık rastlandığı görülmektedir (White and Folkens 2005; Berry ve Berry 1967). Bu amaç

doğrultusunda Salat Tepe iskeletleri non- metrik karakterler açısından incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu M13/0268/i/09 numaralı erkek bireyin calcaneusunda anteriorcalcaneal facet double ve her iki tibiada lateral ve medial tibialfacet (çömelleme faseti) saptanmıştır (fotoğraf 5). Çömelleme faseti Eski Anadolu toplumlarında sıklıkla görülmektedir.

Fotoğraf 5: a) Calcaneus da anteriorcalcaneal facet double. **b)** Tibiada lateral ve medial tibialfacet (çömelleme faseti).

Aynı bireyin göz çukurlarının üzerinde supraorbital foramen tespit edilmiştir (fotoğraf 6a). Çömelleme faseti L11/0118/i/01 M1 numaralı erkek bireyin tibialarında da gözlenmiştir. M13/0268/i/08 numaralı erkek bireye ait humerusta dirsek çıkıntısında coronoid çukuru ayıran ve septum içinde bulunan açıklık veya delik olarak tanımlanan foramen olecrani saptanmıştır (fotoğraf 6b).

Fotoğraf 6:a) Supraorbital foramen **b)** Foramen olecrani

V.SONUÇ

Salat Tepe kurtarma kazıları sonucunda ele geçirilen toplam 12 adet iskelet Orta Tunç Çağı döneme aittir. İskelet sayısının azlığı ve var olan iskeletlerin de korunma durumların kötü olması popülasyon genelinde antropolojik inceleme ve değerlendirmeyi zorlaştırmıştır. Bütün bunların yanında istatistiksel değerler olarak toplumun genelini yansıtmada yetersiz kaldığı söylenebilir. Ancak Tunç Çağına ait antropolojik verilerin azlığı göz önüne alındığında bu çalışma önemli bilgiler ve saptamalar sunmaktadır. Paleodemografik olarak incelendiğinde yetişkin bireylerin genç yaşta yaşamlarını yitirdiklerini ve bu yaş aralığının eski Anadolu toplumları içinde riskli bir dönem olduğu literatürden anlaşılmaktadır. Kadın birey sayısı yetersiz olduğundan sağlıklı bir

yorum yapılamamaktadır. Burada dikkat çeken durum bebek ölümlerinin fazlalığıdır. Bir yaşını doldurmadan yaşamlarını yitiren bebeklerin oranı Orta Tunç Çağı'nda % 50 oranındadır. Bebek ve çocuk ölümleri toplumların gelişmişlik durumlarının, çevre koşullarının, sağlık ve beslenme şekillerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. Tüm diğer eski Anadolu toplumlarının genel özelliği olan bu yüksek oranlar yetersiz ve kötü beslenme, olumsuz sağlık koşullarının varlığı, enfeksiyonel hastalıkların etkili olmasıyla açıklanabilir. Patolojik veriler, bireylerin yetersiz beslenme, ağır fiziksel aktivite ve yaşam koşullarına maruz kaldıklarını göstermektedir. Günlük yaşamlarında ağırlık ve beden gücüne bağlı işler yapıldığının bir göstergesi olabilir. Toplumun bir tarım toplumu olması ve tarlada ya da ağır işlerde çalışmış olabilecekleri göz önünde bulundurulduğunda bu koşulların da osteoartrit ve schmorl nodülü oluşması üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir. Bireylerin patolojik verileri zor bir yaşamları olduğunu göstermektedir.

Ağız ve diş sağlığına bakıldığında yaşlanmaya fırsat bulamayan bireylerin dişlerinde orta düzeyde aşınma görülmektedir. Bunun yanı sıra diş taşı ve çürük oranları göz önüne alındığında rafine edilmemiş nişastalı yiyeceklerin tüketildiği bir tarım toplumu görüntüsü çizdiği rahatlıkla söylenebilir. Salat Tepe dişleri üzerindeki hypoplasia bulguları, gelişimin bir süre duraksadığını gösterse de diğer eski Anadolu toplumları ile karşılaştırıldığında oranlarının ortalamanın altında olması dikkat çekicidir.

Toplumların biyolojik açıdan yakınlık ve uzaklık derecelerini ortaya koyan non-metrik karakterler açısından değerlendirildiğinde, çift anteriorcal canalfacet, lateral ve medial tibialfacet, supra orbital foramen ve foramen olecrani varyasyonları tespit edilmiştir. Bu varyasyonlar eski Anadolu toplumlarında sıkça rastlanan olgulardır. Arkeolojik verilere bakıldığında Orta Tunç Çağı mezarlarında az sayıda ve basit nitelikli eşyalar bulunmaktadır. Yerleşim, birkaç odalı küçük konutlardan oluşan mütevazı bir şekildedir. Bu durum ekonomik açıdan büyümemiş bir topluluğun yaşadığı izlenimini bırakmıştır. Zayıf mimari ve basit buluntular bir arada değerlendirildiğinde Salat Tepe insanların refah düzeyinin yüksek olmadığı arkeolojik kayıtlardan anlaşılmaktadır (Ökse 2012a;2012b). Arkeolojik bulgular ile antropolojik bulgular örtüşmektedir.

Sonuç olarak Salat Tepe insanların küçük ve yerel tarımcılığa dayanan sosyo-ekonomik bir yapıya sahip oldukları ve çağdaşı diğer eski Anadolu toplumlarının genel karakteristik yapısını yansıttığı söylenebilir.

Teşekkür

Kazı sırasında ve sonraki aşamalarda verdikleri destek ve yardımlar için Prof. Dr. Tuba Ökse'ye teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- ACSADI, G. Y. & Nemeskeri, J. (1970). *History of Human Life Span and Mortality*, Macaristan: Budapeşte.
- AÇIKKOL, A. (2000). *Küçük Höyük Eski Tunç Çağı İnsanlarının Paleoantropolojik Açından İncelenmesi*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ANGEL, J.L. (1970). Human Skeletal Remains at Karataş. *American Journal of Archaeology*, 74, 253-259.
- ATAMTÜRK, D. & DUYAR, İ. (2010). Resuloğlu Erken Tunç Çağı Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi/ Journal of Faculty of Letters*, 27: 1, 33-52.
- BAŞOĞLU, O., AKÇAY, A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, P., GÖKKOYUN, S. & ŞENER, T. (2013). Diyarbakır / Aşağısalat Höyüğü İskeletleri. *Olba Dergisi*, 21, 27-44.
- BERRY, A. C. & BERRY, R. J. (1967). Epigenetic Variation in the Human Cranium. *J. Anatomy*, 101(pt2), 361-379.
- BOUVILLE C., CONSTANCE WESTERMANN T.S., NEWELL R.R. (1983). Les Restes Humains Mesolithiques de l'Abri Corbille, Istres (Bouchesdu Rhone). *Bulletins et Memoires de la Societed'anthropologie de Paris*, 13, 89-110.
- BROTHWELL, D. (1972). *Digging up Bones*. London, Great Britain: BAS Printers Ltd.
- BUIKSTRA, J. E. & UBELAKER, D.H. (1994). *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas Archaeological Survey Research Series, 44, Fayetteville, Arkansas.
- ÇIRAK A., KARAÖZ ARIHAN S., ERKMAN A.C. & ÇIRAK M. (2014) , "Epigenetic Features Of Human Skulls From Datca-Burgaz Excavations", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry (MAA)*, 14:1, 13-24.
- ERDAL, Y.S. (2000a). Eski Anadolu Toplumlarında Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 43, 5-19.
- ERDAL, Y.S. (2000b). Antandros İnsanlarında Ağız Sağlığı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 1, 45-55.
- ERKMAN, A. C., ŞİMŞEK N., ÇIRAK A. & KARAÖZ ARIHAN S. (2008). Karagündüz Erken Demir Çağı Toplumunda Ağız ve Diş Sağlığı. *23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 141-156.
- GÖZLÜK, P., YILMAZ H., YİĞİT A., AÇIKKOL A. & SEVİM A. (2003). Hakkari Erken Demir Çağı İskeletlerinin Paleoantropolojik Açısından İncelenmesi. *18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 31-40.
- GÜLEÇ, E. (1989). Paleoantropolojik Verilere Göre Eski Anadolu Bireylerinin Boy Açısından İncelenmesi. *5. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 147-160.

- GÜLEÇ E. & DUYAR İ. (1993). Panaztepe M.Ö. 2. Bin ve Roma Dönemi İskeletlerinin Antropolojik Analizi. *Antropoloji*, 13, 179-206.
- HILSON, S. (1990). *Teeth*. New York, USA: Cambridge University Press.
- İŞCAN M.Y., LOTH SR. & WRIGHT RK. (1984). Age Estimation from the Ribby Phase Analysis: White Males. *Journal of ForensicScience*, 29, 1094-1104.
- İŞCAN, M.Y., LOTH S.R. & WRIGHT R.K. (1985). Age Estimation from the Ribby Phase Analysis: White Females. *Journal of ForensicScience*, 30, 863.
- KROGMAN, W.M. & İŞCAN M.Y. (1986). *The Human Skeleton in Forensic Medicine*. Illinois, USA: Charles C Thomas Publisher Ltd.
- MAAT, G. J. R. & VAN DER VELDE, A. (1987). The Caries-Attrition Competition. *International Journal of Anthropology*, 2: 4, 281-292.
- OLIVIER, G. (1969). *Practical Anthropology*. Illinois, USA: Charles C. Thomas Publisher.
- ORTNER, D. J. & PUTSCHAR, G. J. (1985). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- ORTNER, D. J. (2003). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Londra: Academic Press.
- ÖKSE, A. T. (2014). "Salat Tepe and its Vicinity in the Middle Bronze Age: Stratigraphical Sequence and Ceramic" *The Archaeology of Political Space: The Upper Mesopotamian Piedmont in the Second Millennium BCE*, Topoiseries. Berlin Studies of the Ancient World (Ed. Dominik Bonatz). Berlin: 151-166.
- ÖKSE, A. T. (2012a). "Salat Tepe Orta Tunç Çağı Mezarları". *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 15, 47-69.
- ÖKSE, A. T. (2012b). *Salat Tepe Orta Tunç Çağı Mezarları* (Yayınlanmamış Rapor).
- ÖKSE, A. T. (2009). Salat Tepe Kazısı 2005 Yılı Sonuçları: Stratigrafi ve Anıtsal Orta Tunç Çağı Yapısı. *Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 27, 5-9.
- ÖKSE, A. T. (2005). Salat Tepe Kazılarının Stratigrafik Sonuçları. *Belleten*, LXIX-256, 781-800.
- ÖZBEK, M. (1984). Etude Anthropologique des Restes Humaines de Hayaz Höyük. *Anatolica*, 11, 155-168.
- ÖZBEK, M. (2007a). *Dişlerde Zamanda Yolculuk*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- ÖZBEK, M. (2007b). *Dünden Bugüne İnsan*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- ÖZCEBE, H. (2006). Çocukluk Dönemleri ve Çocuk Sağlığının Değerlendirilmesi. Ed. Güler, Ç., L. Akın, *Halk Sağlığı: Temel Bilgiler*, 325-335. Ankara: H.Ü. Yayınları.
- PEARSON, K. (1899). Mathematical Contribution on the Theory of Evolution on the Reconstructions of the Stature of Prehistoric Races. *Philosophical Transaction of the Royal Society*, 192, 169-224.
- SEVİM A., YILMAZ H. & AÇIKKOI A. (2004). Çavlım İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu - Siyasal,

- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı. *T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1631, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 21*, 337-355.
- STUART-MACADAM, P.L. (1992). Diet, Demography and Disease: Changing Perspectives on Anemia. Ed. Aldine De Gruyter, *Anemia in Past Human Populations*, 151-170. New York.
- TROTTER, G. & GLESER, G.S. (1952). Estimation of Stature from LongBones of American Whitesand Negroes. *American Journal of Physical Anthropology*, 10, 463-514.
- WEA (Workshop of European Anthropologists). (1980). Recommendation for age and sex diagnosis of skeletons. *Journal of Human Evolution* 9:517-549
- WHITE, T. & FOLKENS, P.A. (1991). *Human Osteology (firstedition)*. San Diego, California: Academic Press.
- WHITE, T. & FOLKENS, P.A. (2005). *The Human bone Manual*, San Diego, CA: Elsevier Academic Press.
- YILMAZ, H. & AÇIKKOL, A. (2003). Kütahya Ağzören İskeletlerine Ait Dişlerin İncelenmesi. *Antropoloji*, 17, 71-108.
- YİĞİT A., GÖZLÜK P., ERKMAN A.C., ÇIRAK A. & ŞİMŞEK N. (2005). Altın-tepe Urartu İskeletlerinin Paleoantropolojik Açından Değerlendirilmesi. *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 79-90.
- YİĞİT A., GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU P., İBİŞ R. & SEVİM EROL A. (2010). Çankırı Salur Erken Tunç Dönemi İnsanları, *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 27373-291.